

MEKÂNSAL DÖNÜŞ (SPATIAL TURN) ve ŞİİRDE YENİ MEVZİLER

Teknolojinin bireyi mânen ve bedenen sarmaladığı, ütopyaların distopyalara dönüştüğü, küreselleşme ve neo-liberalizmin toplumları tektipleştirdiği, mekânın ve coğrafyanın soyutlanarak sanal bir evrenin (meta-verse) yaratıldığı, *Hakikat Sonrası* olarak adlandırılan yaşadığımız çağda doğal olarak şiire de yeni anlamlar yükleniyor, şiirsellik yeni bağlamlarda aranıyor. Günümüzde şiire bir taraftan geleneğin tanımladığı kanonlar aracılığıyla, bir taraftansa yeni bağlamlar üzerine kurulan poetikalar aracılığıyla ulaşıyor. Konvansiyonel şiirin vaat ettiği güvenli liman yeni arayışlarda yerini muğlak bir atmosfere bırakıyor. Disiplinlerarasılığın her türlü sanatsal ve düşünsel üretimi birbiriyle ilişkili kıldığı yaşadığımız çağda, şiir de doğal şekilde hızlı bir değişim ve dönüşüm kaydediyor. Gündelik hayat içerisinde konumlanan bireyin şiirden beklentisi, onu algılama ve yorumlama hali, çağın sunduğu ya da dayattığı yeni gerçeklikler sonucu farklılaşıyor. Dil kökenli düşünce akımları geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerini varlık kökenli düşünce akımlarına bırakmaya başladı. 1980'li yıllardan itibaren ise mekânın ve coğrafyanın varlık üzerindeki belirleyiciliği tartışma konusu haline geldi. Mekânsal Dönüş (Spatial Turn) olarak adlandırılan düşünce hareketi özelinde, bireyin her türlü düşünsel ve sanatsal eyleminin, gerek bulunduğu mekânla gerekse yaşadığı coğrafyayla ilişkisi sorgulanmaya başlandı. Bu yazı çerçevesinde Mekânsal Dönüş, disiplinlerarası bağlamda ele alınarak yakın dönem şiirimizdeki dönüştürücü etkileri üzerinde durulacaktır.

MEKANSAL DÖNÜŞ (SPATIAL TURN)

Mekânsal Dönüş, en genel haliyle beşeri coğrafyanın sosyal teorilerle yaklaşması olarak tanımlanabilir. 1980'li yıllardan itibaren bağlam kurucu bir veri olarak ele alınmaya başlanan mekân; Mekânsal Dönüş çerçevesinde ortak bir araştırma nesnesi haline gelmiştir. Sosyal ve beşeri bilimler bağlamında entelektüel bir hareket olarak ortaya çıkan Mekânsal Dönüş; tarih, edebiyat ve özne odaklı tüm düşünce ve sanat dallarında karşılık bulmuştur. Bireyin gerek geçmişte gerekse ân itibarıyla gerçekleştirdiği her türlü kültürel eylem mekân ile ilişkilidir ve mekânsaldır. Bu eylem bütünü koşut şekilde zamansal nitelik taşır. Bireyin ortaya koyduğu düşünsel ve sanatsal eylemler, gerek üretildiği gerekse icra edildiği ân özelinde bulunulan mekâna dairdir.

Henri Lefebvre'nin 1974 tarihinde yayınladığı *Mekânın Üretimi* ¹, Mekânsal Dönüş hareketinin öncül kitaplarından. Lefebvre kitabında mekânın fiziksel nitelikleri ile algılanan hali arasındaki diyalektik ilişkiyi inceler. Lefebvre'ye göre mekân politiktir, her söylem koşul olarak kendi mekânını üretir. Bu doğrultuda bireyin ya da toplumun savunduğu ideoloji, mekânın fiziksel sınırlarının ötesine geçerek onu anlam dünyasında üretir. Mekân, sahip olduğu dünya gerçekliğindeki özelliklerinden sıyrılarak toplumsal bağlamda çeşitli üretim süreçleri aracılığıyla çoğullaştırılır. Mekân; birbirine diyalektik olarak bağlı üç boyutuyla toplumsal bir üretimi niteler. Henri Lefebvre mekânı üç farklı katmanda inceler. Yaşanılan mekân; duyu organları aracılığıyla duyumsanan, dünya gerçekliğinde yer edinen mekândır. Tasarlanan mekân; bilimsel, kuramsal ve teknolojik bilgilerle örülen kodlar ve göstergeler yardımıyla düşünülen, hayal edilen mekândır. Algılanan mekân ise kültürel değerlerle kurgulanan kodların karmaşık sembol ifadelerine dönüştüğü temsili mekândır.

Mekânsal Dönüş hareketi, Edward Said'in 1978 tarihinde yayınladığı *Oryantalizm* ² kitabı ile kavramsal arayüze oturmaya başlamıştır. Said, post-kolonyal ve kültürel çalışmalar alanında Mekânsal Dönüş'ün başlıca müellifi olarak görülür. Said'e göre insan yalnız kendi tarihini değil, coğrafyasını da *yapar*. Bu durum fiziki coğrafya ile anlam dünyasında üretilen coğrafya ayrımını ortaya çıkarır. Bireyin ve toplumun ân özelinde sahip olduğu kültürel kodlar, paralelinde hayali coğrafyaları belirginleştirir. Hayali coğrafya, fiziksel niteliklerinden bağımsızlaşmış, olması arzulanan mekânı tasvir eder ve bir kurgu içerir. Bu kurgu bireyin ve toplumun mekâna atfettiği anlamın ikâmesidir. Hayali coğrafya, söylemle üretilen mekânı betimler ve edebiyattaki kurmaca edimi ile benzer özellik gösterir. Varolan gerçeklik ile olması arzu edilen durum, anlam dünyasında kurgulanarak söylemleştirilir.

Michel de Certeau, 1980 tarihinde yayınladığı *Gündelik Hayatın Keşfi*'nde ³ kültürel üretim alanı olarak kent uzamını irdeler. Kentsel mekânlar, bu mekânlarda yaşayan bireylerin gerek hayata gerekse her türlü iktidar aygıtına karşı mücadele alanını oluşturur. Hayatın reel bir yansıması olarak bu mücadele, gündelik hayatın içindeki sıradan insanın geliştirdiği bireysel strateji ve taktikleri açığa çıkarır. Michel de Certeau'ya göre bireyler gündelik yaşam akışları içerisinde bir tür yaratımda bulunurlar. Bu yaratım aracılığıyla bireyler içinde buldukları düzeni reddetmeden dönüştürürler. Birey, gündelik yaşam pratikleri bağlamında, yürürken, okurken, sohbet ederken minör eylemlerle egemen kültürel bağlamı sürekli yeniden üretir. Bütünsel olarak ele alındığında, yeniden üretimler zaman içerisinde güçlü söylemlere dönüşür.

David Harvey, 1989 tarihinde yayınladığı *Post-modernliğin Durumu* ⁴ kitabında mekânı gerek zamanla gerekse egemen söylemlerle değerlendirir. 20.yy'ın sonlarına doğru iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve küreselleşme sonucu bireyin zaman ve mekân algısı / anlayışı değişmiştir. Harvey'e göre iletişim olanaklarının ve mobilitenin artması sonucu bir nevi hız ve haz çağında yaşamaya başlanmıştır. Bu durum gündelik yaşam pratiklerini dönüştürmüştür. Bireyin mekân kullanımı azalmış, mekâna dair gereksinimleri değişmiştir. Dönemin egemen düşünce sistemlerinden olan post-modernizmin anakronik yaklaşımı, bir bakıma mekân ve zaman sıkışmasını ortaya çıkarmıştır. Bireyin

mekâna ve zamana dair atfettiği anlamın değişmesi; sanatsal üretimden temel gündelik hayat pratiklerine dek bireyin ihtiyaçlarını da değiştirmiştir.

Edward Soja, 1989 tarihinde yayınladığı *Post-modern Coğrafyalar* ⁵ kitabında, David Harvey'e koşturmuş şekilde mekânı tarihsel bağlamın ötesinde sosyo-kültürel ilişkiler özelinde irdeler. Soja, tarihi mutlaklaştırıp coğrafyayı geri plana iten yaklaşımın kapsamlı eleştirisini yapar ve coğrafyayı odak noktası olarak belirleyerek eleştirel bir toplum teorisi öngörüsünde bulunur. Salt fiziksel karakteri özelinde ele alındığında mekân; beşeri coğrafyanın öznel anlamını açığa çıkarabilmek için yeterli değildir. Edward Soja'ya göre insanlık tarihi, zamanın dönüşümünü nasıl temsil ediyorsa, toplum tarafından örgütlenmiş, oluşturulmuş mekân da toplumsal bir oluşum olarak değerlendirilebilir ⁶. (Soja, 2017: 112).

ŞİİRDE YENİ MEVZİLER

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucu bireylerin birbirlerini sanal ortamda tanıyabildiği, dünyanın global bir köy haline dönüştüğü günümüzde, doğal olarak şiir de değişim göstermektedir. Bireyin yaşam koşullarındaki hızlı fiziksel ve sosyo-kültürel farklılaşma, sanata karşı duyulan ihtiyaçları değiştirmiştir. Günümüzde ortaya konulan sanatsal eylemlerin işlevselliği ve toplumdaki yansımaları tartışıldıkça, gelenekle mesafeli yeni anlayışlar belirginleşmektedir. Türk Şiiri özelinde ele alındığında özellikle milenyum sonrası görülen poetik refleksler, birkaç on yıldır şiirin ne'liğini sorgular niteliktedir. İlham beklenerek yazılan, dize işçiliğinin önemsendiği, hatasız olmaya çalışan, geleneğin kanonlarını gözetken, kültürel kodlarla yazılan şiirin aksine; çağının tanığı yeni bir şiir anlayışı belirginleşmektedir. Yakın zaman evvel farklı düşünürler tarafından gündeme getirilen Mekânsal Dönüş'e dair düşünce bütünü; sunduğu epistemoloji özelinde sanatsal üretimi direkt olarak etkiler durumdadır. Günümüzde halen güncel tartışma konusu durumundaki özne - mekân ilişkisi, sadece varoluşsal açılımlar sağlamakla kalmamakta aynı zamanda mekânı her türlü sanatsal eylem bağlamında sorgulamaktadır. Mekânsal Dönüş hareketinin, yakın dönem Türk Şiiri'ndeki doğrudan ya da dolaylı etkileri üç başlık altında irdelenebilir.

Şiirin Mekânı

20.yy'ın başına dek, daha çok sözel dünyaya ait olan, dilden dile aktarılan Türk şiiri, cumhuriyetin ilanı ve harf devrimi sonrasında hızlı şekilde yazınsal dünyada yer edinmeye başlamıştır. Dil ve dilin görünür kılındığı sayfa düzlemindeki metin, yakın zamana dek şiirin yegâne temsil arayüzünü teşkil etmiştir. Yakın dönem şiirimizde, şiirin temsil araçları ve sayfa düzleminde varolma hali sorgulanmaya başlanmıştır. Batı edebiyatında 1950'li yıllarda örnekleri belirginleşen görsel şiir, edebiyatımızda Ercüment Behzad Lav, Behçet Necatigil, İlhan Berk gibi şairler tarafından kısmen denenmiş olmakla birlikte milenyum sonrası iletişim ve teknik olanakların çeşitlenmesiyle daha da belirginleşmiş ve metin harici temsil olasılıkları birçok şair tarafından irdelenmiştir. İmge, metinsel bağlam yerine çizgisel düzlemde kullanılmış; tipografi, anlamı ileten bir potansiyel olarak değerlendirilmiş ve bir bakıma metin harici imgesel iletişim araçları şiirdeki anlamın aktarılmasında kullanılmıştır.⁷ Somut şiir olarak da adlandırılan görsel şiir çalışmaları, şiirin kağıt üzerinde kapladığı

yeri biçim özelinde sorgulayan örnekler sunmuştur. Performans sanatının şiir sanatı ile ilişkilendirilmesi sonucundaysa şiirin sayfa düzleminde kapladığı mekân sorgulanmıştır. Yazma ve okuma eylemleri aracılığıyla yazınsal dünyada temsil edilen şiire alternatif bir arayüz önerilmiştir. Yazma eylemi, yapma eylemine evrilerek şiire mekânsal boyut getirilmiştir. Günümüzde halen şiirin sayfa düzlemi haricindeki temsil alternatifleri video, internet, performans vb. ortam ve eylemlerle sorgulanmaya devam etmektedir.

Mekânın Şiiri

Gerçeğin sorgulandığı ve yerine alternatiflerinin konumlandırıldığı, yaşadığımız çağı özetleyen Jean Baudrillard'ın *Simülakrlar ve Simülasyon* ⁸ kitabından sonra şiirin ne'liği çok daha genel anlamda tartışılmaya başlanmıştır. Geleneksel şiire karşı yöneltilen önemli eleştirilerden biri durumundaki sahicilik konusu, yakın dönem şiirimizde mekân aracılığıyla yeni karşılıklar bulmuştur. İmajın baş tacı edildiği, göz merkezci değer yargılarının önemsendiği çağımızda, Michel de Certeau'nun gündelik hayatın keşfine dair değerlendirmeleri, kentsel mekânın temel alanı durumundaki sokağı ve sokağın sosyo-kültürel izdüşümünü şiirin merkezine taşımaya başlamıştır. Şiirin sokağa inmesi, gündelik hayat mücadelesi içerisindeki alelade bireyi ân itibarıyla görünür kılmıştır. Bu durumun Türk Şiirindeki yansıması özellikle Gezi Parkı eylemleri sırasında belirginleşmiş ve kısa zaman içerisinde *Şiir Sokakta* adı altında tanımlanmaya başlanmıştır. *Şiir Sokakta* hareketi, Michel de Certeau'nun yıllar önce aktardığı, iktidar aygıtının düzenleyiciliğinden uzak, gündelik hayatın içinde özgürce yaşayan bireyin edebiyat aracılığıyla yaşadığı mekânda görünür kılınmasına önayak olmuştur. *Şiir Sokakta* hareketi şiiri sokağa taşıırken karşılıklı bir etkileşim ortamı yaratmıştır. Edebiyat ve mekân birbirlerini etkiledikçe yeni bir sanatsal ve düşünsel arayüz belirginleşmiştir. Bir taraftan geçmişe dair edebi verim sokağı tanımlayan duvar yüzeylerinde belirmeye başlarken, bir taraftan sokağa dair yaşanmışlıklar edebiyat aracılığıyla görünür kılınmıştır. Sokak jargonu geleneksel edebiyatın kullandığı arı dil ile melez bir sentaks ortaya çıkarmıştır. Humor, *Şiir Sokakta* hareketinin belirgin ifade aracı olarak kullanılmıştır. Michel de Certeau'nun söylemlerinden yola çıkıldığında, bireyin gündelik yaşam pratiklerini sergilediği kentsel mekânlar, her türlü iktidar aygıtını dil aracılığıyla alaşağı ettiği ortamlar haline dönüşmektedir. *Şiir Sokakta* hareketi ile mekân ve zaman kavramlarıyla idealize edilen bir dünyanın aksine sahici ve reel olan dile getirilmiştir.

Gezi Parkı eylemleri sırasında Fransa Başkonsolosluğu giriş kapısı: *La poesie dans le rue*, 1 Juin 2013 (Şiir sokaklardadır, 1 Haziran 2013) (foto: O. Öztepe)

Kolektif Üretim

Yakın geçmişte birçok sanat ve bilim dalında olduğu gibi şiirde de disiplinlerarası çalışma aracılığıyla özgün edebi üretimler gerçekleştirilmiştir. Geçmişe dayalı şairane tavır ve bireysel üretime tezat, farklı öznelerin bir araya gelmesiyle yeni sanatsal ortamlar oluşmaya başlamıştır. *Şiir Sokakta* hareketi bağlamında ortaya konulan edebi verim anonim özellik taşır. Şiiri yazan öznenin ve şiirin kendisinden ziyade okur ile kurulan ilişki ön planda yer alır. Bu durum şiir, şair ve okur arasında zamansal ve mekânsal bir etkileşim ve işbirliğini doğurur. Umberto Eco'nun *Açık Yapıt*'ta ⁹ tanımladığı üzere sanat eserinin ne ifade ettiği, sonsuz sayıda anlamlandırma önerisine açıktır. Her özne kendi algı yapısı çerçevesinde eseri yorumlar ve bu doğrultuda her yorum biricik niteliktedir. 2019 yılında yayınladığı manifesto ile şiire dair düşüncelerini açıklayan *Açık Şiir Hareketi*'nin edebi üretimleri gerek *Açık Yapıt* ile gerekse kolektif üretim modeliyle örtüşür. *Açık Şiir Hareketi*'nin ¹⁰ öngördüğü poetika; şiiri eylem aracılığıyla sunmaktansa eylemden şiire varmak olarak değerlendirilebilir. Şiirin; şair ile okur arasındaki karşılıklı etkileşim sonucu belirlediği bu durum,

bulunulan mekânın da önemsendiği yeni bir üretim alanını betimler. *Kartpostal* ¹¹ isimli performanslarında *Açık Şiir Hareketi*'nin şairleri; mekânı ve gündelik yaşam içindeki özneleri bir araya getirerek kolektif bir üretim süreci sonucunda özgün bir edebi verim sunarlar. Şiirin sayfa düzleminde kapladığı yer, ortak etkileşimli performanslar aracılığıyla metin dışı bağlamlarda yeniden kurgulanır.

Açık Şiir Hareketi şairlerinin 2019 yılında İzmir, Karşıyaka'da gerçekleştirdikleri *Kartpostal* isimli kolektif üretime dair enstantane (<https://www.aksisanat.com/2019/09/19/sairlerden-acik-siir-manifestosu/>)

SONUÇ YERİNE

Yaşadığımız çağ; her türlü eleştiri ve hoşnutsuzluklar bir tarafa, değiştirilemez bir gerçeklik olarak bizleri çevrelemiş, içine almış durumdadır. İletişim teknolojilerindeki hızlı gelişim sonucu yalnızlaşan ve hayata bakışı farklılaşmaya başlayan bireyin, doğal olarak sanatsal üretimler karşısındaki tercih ve beklentileri de değişmeye başlamıştır. Bu değişimden, pek doğal şiir de etkilenmiştir. Yakın zamana dek, önce basılan sonra okura ulaşan şiir, günümüzde internet ve e-kitaplar aracılığıyla, basılmadan evvel yayılır hale gelmiştir ¹². Yaşadığımız çağda bireyin şiirden beklentisi değişmiştir. Bu durum karşısında şairin tavrı ne olmalıdır? Bu sorunun kesin bir cevabı bulunmamakla beraber, mekânın ve Mekânsal Dönüş düşüncesinin yaşadığımız çağı anlamlandırmamıza katkı sağladığı aşikardır.

DİPNOTLAR

1 Lefebvre, H., 2015. *Mekânın Üretimi*, (I. Ergüden, Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık.

2 Said, E. W., 2017. *Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark Anlayışları*, (B. Ülner, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

3 de Certeau, M., 2008. *Gündelik Hayatın Keşfi-1*, (L. A. Özcan, Çev.), Ankara: Dost Yayınları.

4 Harvey, D., 1997. *Post-modernliğin Durumu* (S. Savran, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

5 Soja, E. W., 2017. *Postmodern Coğrafyalar: Eleştirel Toplumsal Teoride Mekânın Yeniden İleri Sürülmesi*, (Y. Çetin, Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık.

6 A.g.e. s.112

7 Milenyum sonrasında yazılan yeni şiirin mevzilendiği, akla ilk gelen dergiler: Heves, Ücra, Natama, Fayrap, Karagöz, Karayazı, Mahfil, Poetik Hars, Japonya...

8 Baudrillard, J., 2022. *Simülakrlar ve Simülasyon*, (O. Adanır, Çev.), İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

9 Eco, U., 2019. *Açık Yapıt*, (T. Esmer, Çev.), İstanbul: Can Yayınları.

10 Açık Şiir Hareketi'nin 2019'da yayınlanan manifestosunun altında isimleri bulunan şairler: Erkut Tokman, Neslihan Yalman, Altay Ömer Erdoğan, Erkan Karakiraz.

11 2019'da İzmir Karşıyaka sokaklarında, kartpostal aracılığıyla, tesadüfen karşılaşılan bireylerle kolektif üretim sonucu gerçekleştirilen performans.

12 William J. Mitchell, 1999 yılında yayınladığı *E-topia* isimli kitapta, yakın gelecekte gazetelerin önce internet aracılığıyla yayınlayacağını sonraysa yazıcılar aracılığıyla (talep edildiği takdirde) basılacağı öngörüsünde bulunmuştu.